

М. Б. Шевців

Львівський державний університет внутрішніх справ,
заступник начальника факультету з підготовки
фахівців для підрозділів кадрового
забезпечення та міліції громадської безпеки
з навчально-методичної роботи,
канд. юрид. наук, доцент, майор міліції

ВПЛИВ МОРАЛІ НА МЕНТАЛЬНІ ПРИЧИНИ ЗЛОЧИННОСТІ

© Шевців М. Б., 2015

Проаналізовано причини злочинності, що впливають суто із ментальності людини, нації, народу, зокрема від: расової приналежності; релігійних переконань; рівня воєвничості; відчуття меншовартості, неповноцінності; задрості.

Охарактеризовано поняття ментальності та моралі. Наведено перелік, зміст і значення основних функцій моралі та їх вплив на ментальні причини злочинності.

Ключові слова: злочинність; ментальність; ментальні причини злочинності; мораль; моральна свідомість; моральна практика; норми моралі; функції моралі.

М. Б. Шевців

ВЛИЯНИЕ МОРАЛИ НА МЕНТАЛЬНЫЕ ПРИЧИНЫ ПРЕСТУПНОСТИ

Проанализированы причины преступности, вытекающие из ментальности человека, нации, народа, в частности расовой принадлежности; религиозных убеждений; уровня воинственности; ощущения неполноценности; зависти.

Охарактеризованы понятия ментальности и морали. Приведены перечень, содержание и значение основных функций морали и их влияние на ментальные причины преступности.

Ключевые слова: преступность; ментальность; ментальные причины преступности; мораль; моральное сознание; нравственная практика; нормы морали; функции морали.

М. В. Shevtsiv

THE INFLUENCE OF MORALITY ON MENTAL CAUSES OF CRIMINALITY

The article is an attempt to analyze causes of criminality which result exclusively from the mentality of a person, nation, people. In particular, these include: racial affiliation, religious convictions, level of militancy, feeling of inferiority, envy.

The notions of mentality and morality are characterized. The list of basic functions of morality, their content, importance, and influence on mental causes of criminality are elucidated.

Key words: criminality; mentality; mental causes of criminality; morality; moral conscience; moral practice; norms of morality; functions of morality.

Постановка проблеми. Злочинність є об'ємним та багатогранним явищем, дослідженням якого займалися відомі науковці із різноманітних сфер юриспруденції на кожному етапі розвитку суспільства.

У правовій науці є багато праць, котрі характеризують злочинність як девіантну поведінку у суспільстві, переважно як кримінально-правову категорію. Визначено основні чинники, фактори, що впливають на злочинність, вказано шляхи її профілактики, недопущення, протидії та припинення.

Та на жаль, сьогодні в українській правовій науці в період національного піднесення та самоствердження практично не розглянуто питання впливу моралі на ментальні причини злочинності. Тобто вбачається за необхідне спробувати спершу виокремити основні ментальні чинники, причини злочинності, а тоді показати рівень впливу моралі на них.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковою проблематикою, пов'язаною із змістом та сферою дії моралі, ментальністю і причинами злочинності займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як М. Варій, В. Костицький, В. Лозовий, З. Мельник, С. Сливка, М. Тортул та ін.

Мета дослідження. Виокремлення і аналіз основних ментальних причин злочинності та встановлення рівня впливу моралі на них.

Виклад основного матеріалу. Здійснити ґрунтовну класифікацію та аналіз причин злочинності на фоні ментальності всієї світової спільноти, на нашу думку, є доволі об'ємним дослідженням, котре, гадаємо, зацікавить молодих науковців в юридичній галузі. Ми ж спробуємо лише їх перелічити та дати загальну характеристику.

Спершу необхідно звернутися до характеристики категорії ментальності.

Менталітет (від нім. *mentalität*) – сукупність психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних і т. ін. особливостей мислення народу, соціальної групи або індивіда, що проявляється у культурі, мові, поведінці та інше [1, с. 397].

Категорію “менталітет” можна розуміти як у вузькому, так й у широкому значенні. У вузькому – це мова, слова. У широкому – додаються ритуали, звичаї, музика, спів, мистецтво [2, с. 39].

Ментальність (від лат. *mens* – пов'язаний з духом, духовністю) – спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або соціальної групи (наприклад етні, професійного або соціального прошарку) до навколишнього світу [3].

За змістом ментальність – це стійка сукупність (система) певних змістово-тематичних, смислових, ціннісних орієнтацій та логічно-символічних засобів мислення (понять, образів, ідей), яка виражає спосіб світосприйняття, характер певної історичної або етнічної картини світу [4, с. 124, 125].

В. Козловський розглядає ментальність, з одного боку – як спосіб повсякденного відтворення, збереження звичного укладу життя і діяльності, а з іншого – як якість або групу властивостей, а також сукупність когнітивних, афективних і поведінкових характеристик мислення індивіда або групи [2, с. 38, 39].

Сучасні науковці продовжують вивчати сутність і зміст менталітету окремої нації (етносу), визначаючи сутність їх, так би мовити, духовно-культурної “аури”, яка істотно впливає на національну свідомість і самосвідомість, а також характер життєдіяльності більшості відповідних етнофорів. Їх хвилює питання впливу спонукань і мотивів, вчинків та дій предків, подій далекого минулого на сучасне життя націй і народів [5, с. 74].

Розглянувши низку правової літератури, ми встановили, що до структури ментальності входять три компоненти: 1. Емоційний (емотивний) – емоційні стани, які передують виникненню вербального та поведінкового компонентів, сприяючи систематизації знань і появі певної поведінки. 2. Когнітивний (вербальний) – знання про об'єкти і ситуації життєдіяльності, що є результатом набуття індивідуального життєвого досвіду (навчання). 3. Поведінковий призводить до актуалізації елементарних фіксованих установок, ціннісних орієнтацій та етнічних цінностей. Ментальна установка виявляється в діях і вчинках людини, оскільки вчинок є єдиною структурою, що відповідає реальним цілісним проявам самореалізації людини як особистості, індивіда, громадянина.

У нашому випадку ми розглядатимемо ментальність у поведінковій формі, адже злочин, за своєю сутністю, є діянням (дією чи бездіяльністю), вчиненим деліктоздатним суб'єктом права, що має юридичні наслідки.

Звичайно, наше дослідження можна звести до аналізу загальновідомих причин злочинності, а саме: соціальних, економічних, побутових тощо. Проте, нашою метою є виокремлення тих причин злочинності, що випливають суто із ментальності людини, нації, народу.

Першою, найвагомішою та розповсюдженою ментальною причиною злочинності, на нашу думку, є расова приналежність. Адже, із світової історії відомо цілий ряд прикладів, коли одні нації, котрі вважали себе особливими, вибраними, цілеспрямовано, масово переслідували та винищували інші.

Наступною, не менш істотною причиною вчинення злочинів різними націями є релігійні переконання. В юридичній компаративістиці виокремлюють різноманітні правові системи, зокрема й релігійні. Відтак, є нації, де релігія в окремих випадках стає рушієм вчинення злочину відносно інших, на їхню думку, невіруючих націй. На жаль, нам усім відомі фатальні масові теракти, захоплення та знущання, котрі забрали та покалічили життя не однієї людини.

Ще однією ментальною причиною злочинності, котра прослідковується в усіх історичних епохах людського існування, є рівень войовничості нації, її загарбницький “апетит”. Звичайно, прагнення збільшити території своєї держави інколи впливало й із демографічної, соціально-економічних потреб. Проте, якщо проаналізувати світову історію, прослідковується певна тенденція більшої схильності окремих націй до войовничості порівняно з іншими.

Четвертою причиною за ментальною приналежність ми вважаємо відчуття меншовартості, неповноцінності окремої нації порівняно з іншими. Щоби задовольнити свої амбіції, хоча б на рівні ілюзії, за рахунок сили, обману чи інших проявів злочинності, заподіює шкоду самодостатнім та сформованим націям.

І, нарешті, останньою причиною ми вважаємо банальну людську заздрість. Тобто нація, котра не в змозі самостійно, достатньо, цивілізовано реалізуватися, створити правову, демократичну, соціальну формацію, не може спокійно спостерігати за благополуччям своїх сусідів. А відтак, за допомогою злочинів, терактів, війн дестабілізує політичну, економічну, соціальну ситуації іншої нації, і переводить акцент із своїх неблагополуччя та жалюгідності на фальшиві авторитет і значимість.

Отже, звичайно, що запропонований перелік ментальних причин злочинності є не повним і до кінця не охарактеризованим. Зрештою, ми й не ставимо перед собою такого завдання.

Для нас важливішим є визначити ступінь впливу моралі на ментальні причини злочинності.

Мораль завжди була і залишається вагомим стимулювальним важелем у суспільстві, на який нерідко опиралася держава.

На основі дотримання чи нівелювання норм позитивного права формується правова культура особи, аналогічно моральна культура особи формується на основі норм моралі.

Спершу звернемося до характеристики дефініції моралі.

Мораль є складним і багатограним явищем, тому існує велика кількість різних дефініцій моралі, які нерідко мають неоднаковий зміст. Проте не можемо оминати це поняття чи розглянути його лише з одного погляду, оскільки незаперечним залишається факт важливості моралі як явища для всіх галузей суспільного життя.

Мораль – це певна ієрархічна система загальноприйнятих у суспільстві цінностей; система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей; одна з форм суспільної свідомості; регулятор суспільних відносин (політика, виробництво, соціальна сфера, сім'я) [51, с.15]; система етичних цінностей, норм і правил поведінки особи, професійної групи або спільноти, політичної партії або громадської організації, суспільної групи чи класу [6, с.16]; сукупність вимог, приписів, норм і принципів щодо поведінки людини у ставленні її до суспільства, соціальних інститутів, суб'єктів, до інших людей і до самої себе з позицій добра чи зла [7, с. 68]; система поглядів, уявлень, норм, оцінок, що регулюють поведінку людей [8, с. 78].

На нашу думку, мораль – це система цінностей, поглядів, правил, оцінок, які сформувалися у суспільстві та регулюють діяльність людей. Дане визначення є широким і не охоплює деяких аспектів моралі, проте воно найчіткіше характеризує явище і саме в такому значенні використовуватиметься в подальшому розгляді питання.

Специфіка моралі пов'язана з її всепроникним характером (присутністю в усіх без винятку сферах і видах життєдіяльності людини за допомогою мотиваційних та оцінювальних механізмів людської свідомості), універсальністю. Приписи моралі мають універсальний, всюдисущий, загальнолюдський характер і застосовуються у будь-яких життєвих ситуаціях. Моральні вимоги завжди формуються як всезагальні, універсальні, вони для всіх і конкретно для кожного. Більшість моральних приписів мають узагальнений, світоглядний характер [7, с. 69, 70]. Ці ознаки свідчать про те, що не може бути “прогалин” моралі, тобто явища, дії, вчинку, які б не мали оцінки

мораллю, моральними нормами, а найперше суспільством, власною свідомістю, хоча слід зазначити, що в моралі досить часто застосовується аналогія, узагальнення.

Норми моралі – правила поведінки, які склалися в суспільстві на підставі уявлень людей про добро, зло, обов'язок, справедливість, честь тощо та забезпечуються силою внутрішнього переконання та засобами громадського впливу [9, с.122].

Норми моралі не містять деталізованих правил поведінки і чітко визначених форм покарання за їх недотримання. Їх дотримання залежить, передусім, від внутрішнього переконання людини про моральність чи аморальність своєї поведінки, свого вчинку [6, с.14].

Із зазначених тверджень випливає, що мораль залежить від сприйняття людини, її світогляду, тобто мораль є суб'єктивною, а отже, по-різному сприймається та реалізується залежно від ментальних пріоритетів.

Провести межу між індивідуальним і соціальним характером моральних вимог неможливо, оскільки в них органічно переплітаються елементи того й іншого. Але зрозуміло, що першорядну роль тут відіграють такі індивідуалізовані моральні категорії, як совість, обов'язок, що спрямовують поведінку людини в моральне русло, формують моральну зрілість, соціальну орієнтованість особистісних цінностей та духовну культуру суспільства і особи [6, с. 14, 15]. На нашу думку, сукупність зазначених факторів і є компонентами, що відображають ментальність загалом.

Поняття та суть моралі в суспільній, політичній, релігійній думках завжди викликало неоднакові трактування та породжувало дискусії і суперечки. Це зумовлено тим, що це поняття є оціночним, і кожен сприймає його суб'єктивно, особливо коли йдеться про різні галузі суспільного життя.

У контексті впливу моралі на суспільні відносини розрізняють моральну свідомість та моральну практику. На нашу думку, слід відмежовувати ці два поняття, адже, моральна свідомість окреслює межі моральної поведінки соціуму, в той час, як моральна практика – відображає реальну моральну чи антиморальну поведінку людини.

Ідеальну сторону моралі становить моральна свідомість. Моральна практика відбивається у моральній свідомості, а остання надає нормативний зразок поведінки (належне ідеальне), стосунків [7, с. 80].

Мораль не існує поза свідомістю, адже людські вчинки, акти міжособистісної комунікації не отримали б морального виміру, якби людина не була здатна усвідомлювати їх суті, співвідносити їх із власними уявленнями про добро і зло, належне і справедливе, із власним сумлінням. Проте моральна свідомість сама по собі не є повноцінним, самодостатнім моральним феноменом. Моральна свідомість – це вираження ідеального належного, на яке слід орієнтуватися [8, с. 80].

Моральна практика і моральна свідомість є взаємопов'язаними і нерозривними поняттями. Моральна свідомість впливає на моральну практику особи, так само як моральна практика суспільства чи окремих індивідів впливає на моральну свідомість інших людей. Моральна свідомість переважно має ідеальний вимір, тоді як моральна практика не завжди проявляється так, а залежить від обставин, пристосовується до них.

Отже, на ментальні причини злочинності, на нашу думку, більшою мірою впливає моральна практика, аніж моральна свідомість.

Саме тому в контексті нашого наукового дослідження ми розглядатимемо вплив моралі на ментальні причини злочинності крізь призму моральної практики, а саме завдяки її функціям.

Мораль відіграє чи не найважливішу роль в регулюванні суспільних відносин. Зокрема, вона наділена цілим рядом функцій, головними з яких є: соціалізація індивідів (гуманізуюча), гармонізація суспільних відносин, регулятивна, оцінювальна, світоглядна (ціннісно-орієнтаційна), пізнавальна, виховна тощо.

Зупинимося на загальній характеристиці запропонованих вище функцій моралі.

Функція моральної соціалізації (чи гуманізуюча функція моралі) передбачає, перш за все, олюднення індивідів через моральну практику: і стихійну, і свідомо організовану, спрямовану [7, с. 74]. Вироблення в осіб гуманістичних цінностей за допомогою масової підтримки і засудження антиморальності.

Важливою функцією моралі є регулятивна, оскільки вона дозволяє моралі діяти як особливий спосіб впливу на поведінку людини. Мораль регулює поведінку як окремої людини у всіх сферах її життєдіяльності (на відміну від права, політики, релігії тощо), так і різних соціальних суб'єктів, суспільства загалом [7, с. 74].

Світоглядна (або ціннісно-орієнтаційна) функція моралі визначає мораль як складову частину узагальнених та певним чином субординованих поглядів особистості, спільноти, суспільства на зміст та характер моральних відносин. [7, с. 75]. Мораль містить важливі установки життєдіяльності, які зорієнтовують людину. Моральні норми не лише встановлюють правила поведінки, але і обґрунтовують їх необхідність.

Оцінювальна функція моралі реалізується через моральну оцінку (самооцінку), яка є виразом морального переконання особистості та громадської думки. Моральна оцінка здійснюється за допомогою понять моральної свідомості: добро, зло, благо, справедливість, совість, гідність, честь тощо. У моральній свідомості реальне, суще зіставляється із належним, реальним [7, с. 75]. Мораль залишає простір для самостійного аналізу особою тих чи інших дій і власного вибору, не обов'язково шаблонного, типу поведінки.

Пізнавальна функція полягає в тому, що моральна свідомість бачить світ через призму добра і зла, обов'язку та відповідальності. Це є осмислення сенсу явищ за допомогою критерію людино мірності [7, с. 75]. Дана функція допомагає сприймати світ через ідеальні критерії моральності.

Виховна функція моралі здійснюється через формування особистості, розвитку її самосвідомості, механізмів соціальної, зокрема, моральної саморегуляції, самовдосконалення [7, с. 76]. Особа повинна не лише виконувати моральні приписи, а й пропускати їх через себе для автоматичного визначення добра чи зла.

Мораль разом з іншими формами духовного життя і соціальними інститутами через свої цінності, механізми знаходять шляхи примирення, залагодження, зняття суперечностей заради єдності, цілісності суспільства відповідно до ідеалів добра, справедливості, гуманізму. Це і є функція гармонізації людських і суспільних відносин [7, с. 77].

Підсумовуючи, слід зазначити, що мораль виконує основоположні функції для формування особистості і суспільства загалом. Дані функції закладають фундаментальні основи моральної свідомості, сприйняття та діяльності особи, допомагають у визначенні та детермінації явищ і власної поведінки, зокрема є рушієм для ментальних причин злочинності.

Висновки. Отже, мораль є потужним суспільним феноменом, який зачіпає всі його сфери, впливаючи на членів цього суспільства і його розвиток загалом. Вона виконує важливі функції соціалізації особи і водночас олюднює і саме суспільство. Мораль має дві сторони: діяльнісну та свідому (самосвідому), а моральність, своєю чергою, є основою втілення моральної свідомості, світогляду особи в її моральній діяльності. Тобто моральність є індикатором рівня моралі особи.

Моральні норми та правила не є чітко встановленими у суспільстві, і кожна особа, нація, народ залежно від свого менталітету має можливість самостійно трактувати ті чи інші дії як моральні чи антиморальні. Проте мораль є завжди одною, незалежно від суспільства і його сприйняття. Засади справедливості, чесності, гідності та інших складових сфер моралі завжди будуть сталі, незважаючи на суб'єктивне ставлення індивіда чи суспільства. У суспільстві мораль виступає як істина, такий спосіб поведінки, який не суперечить ні позитивним нормам встановлених в цьому суспільстві, ні природному праву. Що вищий рівень розвитку культури суспільства, що досконаліші його моральні якості, то моральніша поведінка, а отже, й вагоміший вплив на ментальні причини злочинності.

1. *Сучасний тлумачний словник української мови: 60000 слів / за заг. ред. проф. В. В. Дубічинського. – Х. : Школа, 2007. – 832 с.* 2. *Мельник З. П. Правова ментальність і рецепція / З. П. Мельник // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4 (24). – С. 38–42.* 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki>. 4. *Петрушенко В. Л. Філософський словник : терміни, персоналії, сентенції / В. Л. Петрушенко. – Львів: “Магнолія 2006”, 2011. – 352 с.* 5. *Варій М. Й. Психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 288 с.* 6. *Костицький В. В. Захист суспільної моралі як функція сучасної держави : монографія / В. В. Костицький. – Дрогобич: Коло, 2013. – 172 с.* 7. *Лозовой В. О. Етика : навч. посіб. / В. О. Лозовой, М. І. Панов, А. О. Стасевська та ін. ; за ред. проф. В. О. Лозового. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 244с.* 8. *Тортул М. Т. Етика : підручник / М. Т. Тортул.. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 448 с.* 9. *Гусарев С. Д. Теорія держави і права : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко. – К.: Правова єдність, 2008. – 270 с.*